

**„Dwa miasta, dwa brzegi” –
wystawa w Domu Historii Podgórze (3 lipca – 27 grudnia 2015 r.)**

Sto lat temu, 4 lipca 1915 r., na nieistniejącym dziś Trzecim Moście, odbyła się wielka uroczystość, która ostatecznie przypieczętowała połączenie dwu miast: Królewskiego wolnego miasta Podgórze i Stołecznego królewskiego miasta Krakowa. Dnia 3 lipca 2015 r. w Domu Historii Podgórze została otwarta wystawa zatytułowana „Dwa miasta, dwa brzegi. W 100. rocznicę połączenia Podgórze i Krakowa (1915–2015)”, poświęcona temu ważnemu wydarzeniu, które zakończyło trwający kilkanaście lat proces tworzenia „Wielkiego Krakowa” i otworzyło perspektywy dalszego rozwoju dla powstałego organizmu miejskiego. Już sam tytuł wystawy wskazuje kluczową myśl ekspozycji. Podkreślenie sąsiedztwa obu miast, wprawdzie oddzielonych Wisłą, ale jednak spojonych ze sobą, nie tylko krajobrazowo, lecz przede wszystkim gospodarczo i kulturowo. Ten kontakt terenów położonych na prawym i na lewym brzegu rzeki, trwający od czasów średniowiecza, obejmował różnorodne sfery życia gospodarczego i społeczno-politycznego.

Wystawa była wspólnym projektem Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, Domu Historii Podgórze i Archiwum Narodowego w Krakowie, instytucji przechowujących pamiętki przeszłości królewskiego wolnego miasta Podgórze. Ekspozycja została też uzupełniona materiałami archiwalnymi z Narodowego Archiwum Cyfrowego w Warszawie i Centralnego Archiwum Wojskowego im. mjr. Bolesława Waligóry w Warszawie. Jej scenariusz przygotowali: Elżbieta Firlet, Robert Gawęł (Muzeum Historyczne Miasta Krakowa), Bożena Lesiak-Przybył (Archiwum Narodowe w Krakowie) oraz Melania Tutak (Dom Kultury „Podgórze”), która wraz z Bartłomiejem Wochem (Muzeum Historyczne Miasta Krakowa) opracowała ponadto aranżację plastyczną. Wystawa była dostępna dla zwiedzających w dniach od 4 lipca do 27 grudnia 2015 r.

Osada pod Górą św. Benedykta ukształtowała się w XI–XIII w., do czego przyczyniło się korzystne położenie geograficzne i przebiegająca w pobliżu droga o dużym znaczeniu handlowym. Dalsze zasiedlanie obszaru nad brzegiem rzeki, przy przeprawie mostowej, na terenach należących od XIV w. do miasta Kazimierza, doprowadziło do powstania w XV w. przedmieścia, a w XVIII w. stało się załączkiem miasta Podgórze.

Na mocy traktatu rozbiorowego, podpisanego 5 sierpnia 1772 r., tereny położone na prawym brzegu Wisły weszły w skład zaboru austriackiego, potocznie nazywanego Galicją.

Dwanaście lat później, 26 lutego 1784 r. cesarz Józef II Habsburg wydał patent, mocą którego Podgórze otrzymało status wolnego miasta królewskiego, a jego obywatelom nadano liczne prawa. W roku następnym, 3 czerwca, cesarz podpisał dokument, którym wyniósł Podgórze do rzędu królewskich wolnych miast, jego mieszkańcom nadał wolności i prawa, a także ustalił dla miasta herb. Po kilkunastu latach, 3 sierpnia 1808 r. cesarz Franciszek I Habsburg, na prośbę magistratu królewskiego wolnego miasta Podgórze, kolejnym przy-

wilem nadał miastu herb, którego opis oraz malowany wizerunek umieszczono w tekście dokumentu.

I choć jeszcze w połowie XIX w. Podgórze miało wybitnie rolniczy charakter, to w niedługim czasie, dzięki liberalnej konstytucji z 1867 r. miasto zaczęło przeżywać dynamiczny i wszechstronny rozwój gospodarczy, komunikacyjny, architektoniczno-budowlany oraz kulturalno-oświatowy. Dlatego to nowoczesne przemysłowo-handlowe Podgórze, samorządne i zamożne, zamieszkałe przez tolerancyjne, wielonarodowe i wielokulturowe społeczeństwo na początku XX w. nazywane było małą Ameryką. Dlatego też trwające od 1903 r. między władzami obu miast rozmowy dotyczące połączenia się Krakowa i Podgórza były niezwykle trudne i zakończyły się dopiero w 1913 r. Długo przeciwnie były i władze, i mieszkańcy Podgórza. Obawiano się utraty niezależności, posiadanych przywilejów oraz większych obciążeń finansowych. Porozumienie ostatecznie osiągnięto w kwietniu 1913 r. przyjęciem „Projektu warunków połączenia miast Podgórza i Krakowa uchwalonego wspólnie przez Komisje miast Krakowa i Podgórza”, który został objęty układem podpisanym przez delegatów Rad obydwu miast i zatwierdzonym uchwałami Rady miasta Podgórza oraz Rady miasta Krakowa. Uroczyste podpisanie układu nastąpiło 7 czerwca 1913 r. Ustawa o połączeniu Podgórza z Krakowem otrzymała sankcję monarszą dopiero w sierpniu 1914 r., co zbiegło się z wybuchem I wojny światowej. Namiestnictwo Galicyjskie, pomimo trwania wojny, zdecydowało się wyznaczyć termin faktycznego połączenia obu miast na dzień 1 lipca 1915 r. Z tym dniem Podgórze przestało istnieć jako samodzielne miasto, zostało kolejną, XXII dzielnicą Krakowa.

Kraków starał się wypelnic swe zobowiązania wobec Podgórza. Stopniowo rozwijała się sieć komunikacyjna łącząca oba brzegi Wisły. W 1917 r. Rynek Podgórski połączono linią tramwajową z Dworcem Towarowym, która w latach następnych była stopniowo rozbudowywana. W 1933 r. otwarto most im. Marszałka Józefa Piłsudskiego. Prawobrzeżna część miasta systematycznie rozwijała się architektonicznie i gospodarczo.

II wojna światowa na terenie Podgórza zapisała się tragicznymi wydarzeniami. W latach 1941–1943 tu znajdowało się założone przez Niemców getto dla ludności żydowskiej, a w dawnym kamieniołomie Libana utworzony został dla Polaków karny obóz pracy przymusowej Służby Budowlanej.

Od 1945 r., w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, państwo ingerowało we wszystkie dziedziny życia. Podgórze stało się wówczas typową robotniczą dzielnicą Krakowa. Zarówno w krajobrazie, jak i życiu mieszkańców na długo negatywnie odcisnęła się komunistyczna rzeczywistość. Przez ponad 40 lat zaburzony został normalny, dotychczas harmonijny rozwój tej części miasta.

Jak już wspomniano, celem wystawy „Dwa miasta, dwa brzegi” było ukazanie procesu połączenia się obu miast, przedstawionego na tle dziejów Podgórza. Ekspozycję podzielono na pięć części zatytułowanych: „Podgórze w Galicji”; „Stój, krakowski smoku!”; „Połączenie”; „W Krakowie”; „Przekształcenia architektoniczno-urbanistyczne Podgórza – animacje filmowe”. Każda z nich została zobrazowana obiektami muzealnymi i materiałami archiwalnymi, a część także makietami charakterystycznych budowli oraz animacjami filmowymi.

W części „Podgórze w Galicji” zaprezentowano następujące tematy: „Zanim było miasto”, „Podgórze na wolne królewskie miasto jest wyniesione”, „Świetny magistrat

miasta Podgórze” oraz „Oblicze miasta”, gdzie z kolei zostały omówione trzy zagadnienia: „W szumie silników, w obłokach pary”; „W pierścieniu twierdzy” oraz „Dwa miasta, dwa brzegi”. Każda z tych części wskazywała przyczyny, dla których w zamyśle Juliusza Leo tak ważne w jego planie budowy Wielkiego Krakowa było Podgórze – „klejnot w pierścieniu gmin otaczających stary Kraków”.

Poprzez prezentowane w tej części wystawy obiekty muzealne oraz reprodukcje materiałów archiwalnych pochodzących z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie starano się przybliżyć historię i wygląd najpierw osady, a następnie samodzielnego, dynamicznie rozwijającego się miasta Podgórze. Zobaczyć tu można było kopie XVI-wiecznych widoków Kazimierza i Krakowa, wykonanych z kopca Krakusa oraz pochodzącego z początku XVII w. widoku Krakowa (od północnego zachodu), na którym zaznaczone są kościółek św. Benedykta oraz *Tumulus dictus Rekawka*. Wymienić trzeba trzy, wspomniane wyżej, bardzo ważne dla miasta dokumenty, którymi nadano mu status miasta królewskiego z szeregiem przywilejów dla mieszkańców oraz ustanowiono jego herb. Pięknie prezentowały się reprodukcje kilkunastu metalowych tłoków pieczętnych używanych przez władze miasta oraz emaliowane odznaki przedstawicieli Rady Miasta Podgórze: zawieszona na łańcuchu, noszona przez burmistrza i zawieszona na wstędze odznaki dla członków Rady Miasta. Odznaki te, obecnie własność Muzeum Historycznego Miasta Krakowa, pierwotnie przechowywane były w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie. W tej części wystawy znalazły się też plany architektoniczne oraz szereg fotografii i rachunków z ozdobnymi wignetami. Dzięki nim zwiedzający mogli poznać ówczesne oblicze miasta, z jednej strony charakteryzujące się stylową zabudową z dworkami-zajazdami, z drugiej zaś ukształtowane przez szereg gmachów użyteczności publicznej (szkół, budynku Magistratu czy Sądu Powiatowego), zakładów przemysłowych (młynów Barucha, elektrowni, kamieniołomów i wapienników na Krzemionkach) oraz podziwiać park im. Wojciecha Bednarskiego. Świetnie ilustrowały to reprodukcje współczesnych fotografii wykonanych zarówno przez krakowskich fotografów, jak również przez działający w Podgórzu Zakład Artystyczno-Fotograficzny „Secesya”.

W części „Stój, krakowski smoku!” wskazano obawy i wielki opór mieszkańców, będącego wówczas u szczytu rozwoju społeczno-gospodarczego Podgórze przed połączeniem z Krakowem. Pokazano tu druki propagandowe, odezwy, zaproszenia na wiece oraz artykuły i informacje prasowe z lat 1909–1913.

Kolejna część ekspozycji dotyczyła tematu wiodącego wystawy – połączenia się obu miast. Zaprezentowano tu postacie architektów tego procesu: Juliusza Leo, prezydenta Krakowa i Franciszka Maryewskiego, ostatniego burmistrza Podgórze. Kalendarium wydarzeń pokazywało, że prowadzone od 1903 r. rozmowy przedstawicieli obu miast były trudne. Trzeba było wieloletnich negocjacji, by Podgórze zdecydowało połączyć się w jeden organizm z Krakowem. W tym module wystawy również znalazło się kilkanaście cennych obiektów pochodzących ze zbiorów Archiwum. Niewątpliwie najważniejszy z nich stanowiła kopia cyfrowa dokumentu zawierającego Uchwały Rady miejskiej w Podgórzu z dnia 15. i 16. kwietnia 1913 r. i Rady miejskiej w Krakowie z dnia 23 kwietnia 1913 r., w sprawie połączenia królewskiego wolnego miasta Podgórze ze stołecznym królewskim miastem Krakowem – na mocy których radni obu miast wyrażali wolę połączenia i akceptowali wynegocjowany, wraz z Układem w sprawie połączenia król. woln. miasta Podgórze

ze stoł. król. miastem Krakowem, złożony z 71 artykułów, nakładających na Kraków wiele zobowiązań. Ekspozowano także reprodukcje: Obwieszczenia z dnia 18 czerwca 1915 r., informującego, że z dniem 1 lipca „terytorium król. woln. miasta Podgórze przejdzie pod zarząd rady miejskiej i Magistratu król. stoł. miasta Krakowa”; zaproszeń dla Karola Rollego i dla Seweryna Udzieli na obchody połączenia królewskiego wolnego miasta Podgórze ze stołecznym królewskim miastem Krakowem w dniu 4 lipca 1915 r. oraz kopie nadań obywatelstwa honorowego miasta Podgórze dla Juliusza Leo i Franciszka Maryewskiego. Prezentowane diagramy, opracowane przez Jarosława Żółciaka, umożliwiały porównanie dorobku obu miast tuż przed połączeniem i wskazywały, jak dużo Podgórze wniosło do Krakowa.

Kolejna część wystawy, zatytułowana „W Krakowie” chronologicznie obejmowała okres od 1915 r. do dziś i została zobrazowana szeregiem fotografii. Trudna historia ostatnich 100 lat obejmuje czas Wielkiej Wojny, niepodległej II Rzeczypospolitej, II wojny światowej, komunistycznej PRL, okres transformacji ustrojowej oraz dzisiejszą rzeczywistość. Ukazano udział mieszkańców Podgórze w walce o wolną Polskę i tworzeniu jej podwalin. Szczególnym zabytkiem tego czasu, przechowywanym obecnie w Muzeum Historycznym Miasta Krakowa jest tarcza¹, odsłonięta i poświęcona 11 maja 1930 r. w kościele św. Józefa za inicjatywy Oddziału Podgórze-Plaszów Okręgu Krakowskiego Związku Legionistów Polskich. Do Legionów poszło około 300 podgórczan. Uwolnienie Krakowa i Galicji od Austriaków przyszło z Podgórze – 31 października 1918 r. oddział dowodzony przez por. Antoniego Stawarza przeszedł na drugi brzeg Wisły, wkroczył na krakowski rynek i rozbawiwszy garnizon austriacki, zajął odwach przy Wieży Ratuszowej. W czasach II Rzeczypospolitej Podgórze stopniowo asymilowało się z Krakowem, ale zachowując swój przemysłowo-handlowy charakter. Zaprezentowane na wystawie widoki z kominami fabrycznymi świadczą o dalszych przemianach gospodarczych i budowlanych tej części Krakowa. W niektórych dziedzinach Podgórze strzegło jednak swojej odrębności. Rzemieślnicy podgórcy twardo walczyli o niezależność, mimo połączenia nadal istniał Katolicki cech zbiorowy w Podgórzu. Jego członkowie w 1931 r. ufundowali dla kościoła św. Józefa dzwon „Ignacy”, nazwany tak na cześć prezydenta Mościckiego. W zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie zachowało się wykonane wówczas przez podgórskiego fotografa Bazylego Sławińskiego zdjęcie przedstawiające fundatorów zgromadzonych przy dzwonie.

W omawianej części wystawy ukazana została także stopniowa utrata kulturowej substancji Podgórze w czasach komunistycznej Polski, m.in. poprzez wyburzenia. W latach 50. XX w. zniknął forteczny krajobraz Krzemionek, nieco później na potrzeby planowanych inwestycji znacznie pomniejszono Stary Cmentarz Podgórczy.

W jednej z kolejnych sal odbywały się projekcje dwóch animacji filmowych: „Architektura Podgórze” i „Rozwój przestrzenny Podgórze”. Dzięki pierwszemu można było poznać podgórskie budowle, zarówno te zachowane, jak i już nieistniejące. Ogromna większość wykorzystanych fotografii pochodziła z zasobu Archiwum Narodowego w Krakowie.

¹ Tarcza do 1966 r. znajdowała się w zbiorach Archiwum Narodowego w Krakowie (wówczas Archiwum Państwowego Miasta Krakowa i Województwa Krakowskiego).

W drugim filmie, zaprezentowane w układzie chronologicznym plany i widoki Podgórza, przybliżyły rozwój przestrzenny, najpierw osady, potem miasta.

Prezentowana ekspozycja ukazywała fenomen odrębnego miasta – obecnie części Krakowa, w którego krajobrazie, kulturze materialnej i duchowej widoczne były efekty pracy świadomych i twórczych obywateli. Narrację wystawy budował obraz, przede wszystkim kopie fotografii, na których można było podziwiać miasto i jego mieszkańców. Przywołując przeszłość Podgórza, twórcy wystawy zastanawiali się nad obecną recepcją jego historii, która może wzbogacić poznawanie dzisiejszego Krakowa, a poprzez prezentowane obiekty oraz reprodukcje materiałów archiwalnych: dokumentów, planów architektonicznych i kartograficznych, fotografii, widokówek i druków starano się przybliżyć to widzowi. Przechowywane w zasobie Archiwum Narodowego w Krakowie materiały archiwalne o bardzo ważnych treściach merytorycznych, ale też wielkich walorach ilustracyjnych, świetnie i wyczerpująco dokumentowały każdy etap istnienia Podgórza.

Wystawie towarzyszyła publikacja zatytułowana *Dwa miasta, dwa brzegi. W 100. rocznicę połączenia Podgórza i Krakowa (1915–2015)*, której redaktorem naukowym jest Elżbieta Firlet. To bogato ilustrowane wydawnictwo zawiera szereg artykułów, które znacząco wzbogacają naszą wiedzę o Podgórzu, jego kulturowym dziedzictwie i historii. Jest w nim również zamieszczona wybrana bibliografia tematu oraz katalog zawierający opisy i kolorowe reprodukcje wielu eksponatów.

Bożena Lesiak-Przybył
Archiwum Narodowe w Krakowie